

НОВА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Бузько С. А.

Криворізький державний педагогічний університет

У статті коротко окреслено етапи становлення українських правописних норм, описано основні зміни й доповнення в новій редакції Українського правопису 2019 р., а також представлено зразки завдань для закріплення тих правил, які зазнали змін та уточнень. Зміни в Українському правописі 2019 р. умовно поділено на дві групи: зміни в написанні слів без варіантів (зокрема, написання слів з латинським коренем *-ject*, складних українських та запозичених слів та ін.) і варіантні доповнення до чинної норми (наприклад, закінчення родового відмінка однини іменників III відміни, передача на письмі деяких іншомовних звуків та звукосполучень). Запропоновані вправи можна використовувати як у шкільній практиці під час вивчення правил орфографії, так і в закладах вищої освіти в межах деяких курсів («Практикум з української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Українська мова за професійним спрямуванням» тощо). Представлені завдання мають суто навчальне призначення, а також покликані сприяти виробленню таких психологічних якостей, як уважність, зосередженість, орієнтація в явищах. Наголошено, що правила слід не механічно заучувати, – їх потрібно розуміти, усвідомлювати, вдумливо аналізуючи приклади. Також у статті зазначено, що сучасна редакція Українського правопису деякою мірою повертає до життя певні фонетичні особливості правопису 1928 року; водночас правописна комісія врахувала мовну практику більшості українців другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., яка вже стала частиною української орфографічної традиції. Акцентовано на тому, що сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів; питання, який із варіантів має залишитися в минулому, може стати матеріалом для подальших наукових розвідок. Стаття є корисною для вчителів, викладачів, учнів, абітурієнтів, студентів, редакторів, а також усіх, хто об'ємає про свою грамотність та чистоту писемного мовлення.

Ключові слова: Український правопис, правописні норми, варіант написання.

*Бузько С. А. New version of the Ukrainian orthography: from theory to practice. The article briefly outlines the main stages of the establishment of Ukrainian spelling rules, describes the main changes and additions in the new edition of the Ukrainian orthography of 2019, and presents examples of tasks to consolidate those rules that have undergone changes and clarifications. The changes in the Ukrainian orthography of 2019 are conditionally divided into two groups: changes in the spelling of words without variants (in particular, writing of words with Latin roots *-ject*, compound Ukrainian and borrowed words, etc.) and alternative additions to the current norm (for example, endings of nouns of third declension in the Genitive Case in singular, spelling of some foreign language sounds and sound combinations). The proposed exercises can be used both in school practice during the study of orthography rules and in institutions of higher education within some courses ("Practice on Ukrainian language", "Modern Ukrainian literary language", "The Ukrainian language for professional purposes" and so on). The presented tasks have not only a purely educational purpose but are also intended to promote the development of psychological qualities such as attention, concentration, orientation in phenomena. It is stressed that rules should not be learnt mechanically, they must be understood and comprehended, and examples should be analyzed thoughtfully. The article also states that the current version of the Ukrainian orthography returns some phonetic peculiarities of the Ukrainian orthography of 1928; at the same time the Ukrainian National Orthography Commission took into account the language practice of the majority of Ukrainians in the second half of the 20th - the beginning of the 21st century which has already become a part of the Ukrainian orthographic tradition. The emphasis is on the fact that the modern version of the orthography has expanded the limits of the use of orthographic variants; the question of which variants should remain in the past can become a material for further research. The article can be useful for teachers, lecturers, pupils, applicants, students, editors as well as all those who care about their literacy and purity of written speech.*

Key words: Ukrainian orthography, orthography rules, spelling variant.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Загальновідомо, що однією з найважливіших ознак цілісності й неподільності нації є функціонування в різних сферах суспільного життя літературної мови з кодифікованими правописними нормами. Становлення українських правописних норм має тривалу й подекуди криваву історію. Від початку становлення й розвитку нової української літературної мови, яку пов'язують з появою «Енеїди» І. Котляревського, письменники

прагнули передати живе звучання українського слова й відійти від давнього традиційного написання. Як влучно зазначено в передмові до Українського правопису 2019 р., цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 (!) різних правописних систем [6]. 1918 року опубліковано проєкт офіційних українських правописних норм, запропонований професором Іваном Огієнком, а 1919 року цей проєкт оприлюднено як «Головніші правила українського

правопису». 1925 року почала функціонувати Державна комісія для впорядкування українського правописного кодексу, яка за два роки підготувала проєкт всеукраїнського правопису, у створенні якого взяли участь провідні українські мовознавці. Таким чином, 1928 року Український правопис затверджено. На думку деяких сучасних учених, наприклад І. Фаріон, саме цей варіант українських правописних норм був найбільш вдалим, обґрунтованим і виваженим [7]. Однак 1933 року цей правопис оголошено «націоналістичним» і таким, що покликаний штучно відірвати українську мову від «братньої» російської; його основні засади знищено, а більшість розробників репресовано. У 1933 році схвалено інший правопис, який залишався чинним до 1990 року; саме в цьому варіанті правопису з графічної системи української мови вилучено літеру ґ. 1990 року опублікували нову редакцію Українського правопису, де повернуто букву ґ, а також уточнено деякі норми. 2015 року Українська національна комісія з питань правопису розпочала роботу над проєктом нової редакції Українського правопису, яка набула чинності 2019 року. Тож питання «Якою має бути «правильна» українська мова?» залишається актуальним і нині, адже велика кількість мовців і досі не враховує змін, яких зазнала нова редакція Українського правопису 2019 року. Тому ми поставили собі за мету окреслити основні зміни в Українському правописі 2019 року та запропонувати низку вправ, які можна використовувати під час викладання української мови, зокрема орфографії, – як у середній загальноосвітній школі, так і в закладах вищої освіти. Представлені завдання з достатньою кількістю прикладів сприяють не зазубрюванню правил, а осмисленому та вдумливому запам'ятовуванню. Адже загальновідомо, що правила слід не просто механічно заучувати; їх треба розуміти, усвідомлювати, вдумливо аналізуючи приклади. Якщо під час виконання якогось завдання учень чи студент припускається помилки, він має ще раз уважно перечитати правила й свідомо її виправити. Адже будь-яка вчасно не помічена й не виправлена помилка мимоволі запам'ятовується й стає причиною нових помилок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як відомо, український правопис базується на чотирьох принципах – фонетичному, морфологічному, традиційному (історичному) та змістовому (диференційованому). Як зауважує заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України О. Скопненко, у новій редакції 2019 року посилено саме історичний принцип. «Адже впродовж останніх 25 років, коли до активного вжитку в країні повернувся масив забороненої в радянські часи літератури, всі помітили, що написання деяких слів відрізняється від закріпленого в тодішній редакції правопису» [1]. Попри це, деякі мовознавці дали негативну оцінку новій редакції Українського правопису, як-от проф. І. Фаріон, назвавши її «дитячим компромісом» (ідеться насамперед про варіанти написання) [4]. Більш радикальних змін і повернення до української мови в тому варіанті, якою вона була до скасування правопису 1928 року, очікував і проф. О. Пономарів. «Ми лише

хочемо впорядкувати написання українських слів згідно з фонетико-морфологічними законами української мови. Бо той правопис, що його нам накинули в 1933-му, має багато суперечностей», – зазначив мовознавець в одному зі своїх інтерв'ю [3]. Тих мовців, кому – навпаки – важко враховувати нові зміни, зокрема й варіантні, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні проф. Б. Ажнюк заспокоює, що правопис стосується передусім писемної форми загальнонародної мови; головним завданням правописної комісії, зазначає вчений, було врегулювання нормативного написання слів [2].

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої статті – окреслити основні зміни в Українському правописі 2019 року, а також запропонувати низку вправ для закріплення відповідних правописних норм, що можна використовувати як у середній загальноосвітній школі, так і в закладах вищої освіти під час вивчення орфографії української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни в новій редакції Українського правопису 2019 року умовно можна поділити на дві групи:

- зміни в написанні слів без варіантів;
- варіантні доповнення до чинної норми [5].

З-поміж змін без варіантів варто виокремити такі:

- відбувається подвоєння приголосного **н** у слові *священник*, спорідненому зі словом *священний* (за аналогією до слів *години́к*, *письме́нник*, *іменник* і под.);

- в іншомовних прізвищах не подвоюється приголосний **к**: *Дікенс*, *Текерей* (раніше писали *Діккенс*, *Текерей*); але подвоєння **кк** зберігається у власних назвах кельтського походження з початковим **мак**: *Ма́ккензі*, *Ма́ккарті* і под.;

- замість *проєкт* маємо писати *проє́кт*, *проє́кція*, *проє́ктування* і под. (за аналогією до *об'є́кт*, *суб'є́кт*, *паціє́нт*, *трає́кторія*, *ін'є́кція* і под.);

- перед **я**, **ю**, **є**, **ї** буква **й** не пишеться: *пара́ноя*, *секо́воя*, *феєрве́рк*, *фоє́*; також у власних назвах: *Ха́ям*, *Соє́р*, *Го́я*, *Іса́я*, *Гава́ї* і под. (раніше писали *фо́йє*, *Ха́йям* тощо);

- слово *ма́риво* більше не виняток, пишемо за аналогією до слів *ва́риво*, *па́ливо*, *ку́риво*, *до́бриво*, *ми́циво* і под. (раніше писали *ма́рево*);

- частина **пів-** пишеться окремо, якщо вона має значення «половина від цілого»: *пів зо́шита*, *пів Євро́пи*, *пів неба*; але пишеться **разом**, якщо означає **єдине поняття**: *півострів*, *півмісяць*, *півку́ля*, *півоберт* тощо (раніше писали *пів'яблука*, *півнеба*, *пів-Євро́пи*, *пів-Кіє́ва*);

- слова, які писали через дефіс, пишемо разом:

- 1) власне українські слова, у яких перша частина є означенням: *Свя́твечі́р*, *ді́вичвечі́р*; але пишемо через дефіс: *бу́й-ту́р*, *жа́р-пти́ця* і под.;

- 2) запозичені слова, у яких перша частина вказує на кількісні та деякі інші ознаки: *мініспі́дни́ця*, *мікроелеме́нт*, *топмене́джер*, *експре́зидент*, *ві́це-консу́л*, *шта́бскапі́тан* та ін. (раніше писали *мініспі́дни́ця*, *топ-мене́джер*, *екс-міні́стр*, *ві́це-прези́дент*, *шта́бс-капі́тан*);

- іменник *ха́бар* за фонетичними ознаками належить до м'якої групи, тому має відповідні відмінкові

форми: *хабаря, хабареві, хабарем, хабарі* (раніше писали *хабаря, хабареві, хабарем*);

– у російських власних назвах прикметникового походження вживаємо закінчення прикметників, властиві українській мові: *Трубецький* (рос. *Трубецкой*), *Донський* (рос. *Донской*), відповідно, *Трубецька*, *Донська* і под. (раніше писали *Трубецькой, Донської*);

– утверджено новий розділовий знак – скісну риску: *i/або, у/в, і/ї*.

Варіантні доповнення до чинних правописних норм:

– пишемо не тільки *ірії* (*вирії*), *ірод* (дуже жорстока людина), а й *ірій*, *ірод*; також *ич*, *икати*, *икання* та на початку деяких іншомовних слів: *Кім Чен Ін*;

– допускаються варіанти написання закінчень в іменниках III відміни у формі родового відмінка однини: *радісті* та *радістц*, *мудрості* та *мудростц*, *осені* та *осенц* і под.;

– допускається варіативність у передачі деяких іншомовних звуків і звукосполучень:

1) звук [g] передається двома способами – через *г* і *ґ*: *ґете* і *ґете*, *ґуллівер* і *ґуллівер*, *Верґілій* і *Верґілій*;

2) грецьке буквосполучення **th** передається через **ф** і **т**: *кафедра* і *катедра*, *міф* і *міт*, *Афіни* і *Атени*, *Борисфен* і *Бористен*;

3) грецьке буквосполучення **au** передається через **ау** та **ав**: *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* і *павза*, *аудієнція* і *авдієнція*, *пауза* і *павза*;

4) на початку слів, що усталилися в церковному вжитку, пишемо **архи-** та **архі-**: *архимандрит* і *архімандрит*, *архиєрей* і *архієрей*, *архиепископ* і *архиепископ* і под.;

– розрізняється написання назв марок товарів (пишемо з великої букви) та відповідних виробів (пишемо з малої букви): *автомобіль марки «Ауді»* та *новеньке «ауді»*.

Орфографічні норми сучасної української мови (відповідно й окреслені зміни) вивчаються як у середній загальноосвітній школі на уроках української мови, так і в закладах вищої освіти в межах окремих курсів, – зокрема таких, як «Практикум з української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Українська мова за професійним спрямуванням» та ін. Тож завдання, викладені нижче, можуть стати в пригоді всім освітянам, діяльність яких пов'язана з викладанням української мови, зокрема орфографії. Наведемо приклади завдань, апробованих на підготовчих курсах до вступу в заклади вищої освіти, а також під час викладання дисципліни «Практикум з української мови».

Завдання 1. Запишіть слова, знімаючи ризики, відповідно до нової редакції Українського правопису 2019 року.

Топ/менеджер, генерал/майор, мульти/мільйонер, біо/цикл, гіпер/маркет, онко/диспансер, фіто/терапія, бліц/опитування, дельта/функція, аудіо/запис, артро/скопія, боді/арт, пара/олімпієць, прем'єр/міністр, кібер/атака, еко/продукція, мікро/елемент, мі/бемоль, поп/виконавець, євро/ремонт, нано/частинки, соціо/лінгвістика, топ/модель,

альфа/промені, дендро/парк, гео/політика, фітнес/клуб, допінг/контроль, пів/місяць, веб/сторінка, пів/зошит, тех/огляд, агро/бізнес, піар/акція, міді/спідниця, член/кореспондент, авіа/рейс, Гуляй/поле, норд/вест, Верхньо/дніпровськ, Івано/Франківськ, прес/конференція, економ/клас.

Завдання 2. Прокоментуйте наявні в реченнях орфограми, розкривши дужки та знявши ризики.

1. *По шосе мчала новенька «Т/тесла».* 2. *Екс/працівника прикордонної митниці затримали з хабар(е/о)м.* 3. *Біо/пакети (еко/пакети) – це екологічна упаковка, у складі якої використовуються компоненти, які дозволяють пакету самостійно розкладатися протягом від двох до п'яти років, що в десятки разів менше порівняно з терміном розкладання полі/етиленових пакетів.* 4. *Останнім часом різноманітні інтернет/послуги набувають усе більшої популярності серед користувачів.* 5. *Після вибуху під завалами опинилося майже пів/будинку.* 6. *Цього року відбувся перший в історії міжнародний фестиваль фольк/музики.* 7. *У брифінгу взяв участь також віце/консул.* 8. *Фо(й)є – це великий передпокій у громадській будівлі, розташований біля глядацької, концертної чи іншого призначення зали.* 9. *Зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба, отримало назву «мар(е/и)во».* 10. *Чарльз Ді(к/кк)енс був не лише видатним англійським письменником, одним із найпопулярніших романістів вікторіанської епохи, а також відомим політичним агітатором.* 11. *«Ярмарок суєти» вважають найвідомішим твором Вільяма Тек/ккерея.*

Завдання 3. Відредагуйте речення, виправивши помилки відповідно до нової редакції Українського правопису 2019 року.

1. *Гео-політика розглядає вплив географічних чинників на внутрішню й зовнішню політику держав.* 2. *Свят-вечір – одне з найурочистіших християнських свят, яке відзначають увечері напередодні Різдва христового.* 3. *Сергій Трубецькой – відомий князь, декабрист, полковник, учасник французько-російської війни 1812 року, а також мемуарист.* 4. *У разі аварії на атомній електро-станції під загрозою може опинитися майже пів-Європи.* 5. *Пол Макартні здобув усесвітню популярність як один із засновників і учасників рок гурту The Beatles.* 6. *У християнських конфесіях священик має другий ступінь священства, вищий за який має лише єпископ.* 7. *Екс-міністр освіти очолив Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.* 8. *Секвойя по праву вважається найвищим деревом на Землі.* 9. *Напрямок руху бетачастинок змінюється магнітними і електричними полями, що свідчить про наявність у них електричного заряду.* 10. *Це був найбільш успішний бізнес проект минулого року.*

Завдання 4. Оберіть доречний, на ваш погляд, варіант написання; зробіть висновок про варіантні написання низки слів.

Світло моєї радості/и, / Боже, це – Ти, лиш Ти! / Променем лину святості/и / До неземної мети... / Щастя в безмірній кількості/и / Мені даруєш Ти. / В подиху вітру свіжості/и / Бачу Твої сліди... / Світло

незвичної радості/у / Люди хай бачать в мені, / Коли стражданням зранені / Будуть проходить дні. / Світло небесної радості/у / Квітне в очах завжди. / Щастя в безмірній кількості/у / Мені вже даруєш Ти! (Г. Леонівич)

Завдання 5. Наведіть приклади слів із зазначеними іншомовними компонентами, що пишуться разом.

Авіа-, авто-, аква-, біо-, веб-, гео-, гідро-, етно-, квазі-, кібер-, міні-, моно-, нарко-, нео-, пара-, соціо-, фіто-, фольк- (фолк-), екстра-, анти-, віце-, екс-, штабс-, унтер-.

Завдання 6. Наведіть приклади слів із зазначеними іншомовними компонентами, що пишуться через дефіс.

Альфа-, бета-, дельта-, піар-, фітнес-, прем'єр-.

Завдання 7. Складіть речення з наведеними словами; прокоментуйте відповідні правила, що зазнали змін у новій редакції Українського правопису.

Священник, мариво, пів століття, пів Європи, проєктування, Святвечір, експрезидент, топменеджер.

Завдання 8. Прокоментуйте, як ви розумієте вислів «Правопис – корсет мови».

Завдання 9. Висловіть власне ставлення до змін, унесених до нової редакції Українського правопису.

Завдання 10. Напишіть твір на тему «Як навчитися грамотно писати».

Висновки та перспективи досліджень. Отже, пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, та різночасовими прикметами української мовної традиції, з іншого боку, – одне з найскладніших завдань, які поставали перед творцями правописних норм на кожному етапі їх становлення. Нова редакція Українського правопису є важливим кроком до розв'язання цього непростого завдання. Так, сучасна редакція Українського правопису якоюсь мірою повертає до життя деякі фонетичні особливості правопису 1928 року. Водночас правописна комісія врахувала мовну практику більшості українців другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., яка вже стала частиною української орфографічної традиції. Крім цього, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів; члени Української національної комісії з питань правопису враховували те, що варіативність – це органічна частина правописного кодексу і певною мірою вона притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Питання, який із варіантів згодом залишиться в минулому, може стати матеріалом для подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мовознавці Академії – про нову редакцію Українського правопису. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131>
2. Новий правопис : міт, павза і фавна. Чи справді все так складно? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48444094>
3. Оновлений Український правопис: що змінилося і чого не вистачає. URL: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/>
4. Проєкт правопису 2019 – дитя компромісу: і вашим і нашим. *Українська правда*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b8c59e9296a4/>
5. Стислий огляд основних змін у новій редакції «Українського правопису» (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>
6. Український правопис 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>
7. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Монастир Свято-Іванівська Лавра; Свічадо, 2004. 115 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001720>
8. Ющук І. П. Практичний довідник з українського правопису. Вид. 2, доопр. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 128 с.

REFERENCES

1. Movoznavtsi Akademii – pro novu redaktsiiu Ukrainkoho pravopysu [Linguists of the Academy – about the new edition of the Ukrainian orthography]. Retrieved from: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131> [in Ukrainian].
2. Novyi pravopys: mit, pavza i favna. Chy spravdi vse tak skladno? [New orthography: myth, pause and fauna. Is it really that complicated?]. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48444094> [in Ukrainian].
3. Onovlenyi Ukrainskiy pravopys: shcho zminylosia i choho ne vystachaie [New Ukrainian orthography: what has changed and what is missing]. Retrieved from: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/> [in Ukrainian].
4. Proiekt pravopysu 2019 – dytia kompromisu: i vashym i nashym [The 2019 orthography project is a child of compromise: both yours and ours]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b8c59e9296a4/> [in Ukrainian].
5. Styslyi ohliad osnovnykh zmin u novii redaktsiiu "Ukrainskoho pravopysu" (2019) [A brief overview of the main changes in the new version of the "Ukrainian orthography"]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>
6. Ukrainskiy pravopys 2019 r. [Ukrainian orthography 2019]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>
7. Farion, I. (2004). Pravopys – korset movy? Ukrainskiy pravopys yak kulturno-politychnyi vybir [Orthography – a corset of language? Ukrainian orthography as a cultural and political choice]. Lviv: Monastyr Sviato-Ivanivska Lavra; Svichado. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001720> [in Ukrainian].
8. Yushchuk, I. P. (2020). Praktychnyi dovidnyk z ukrainskoho pravopysu [Practical handbook of Ukrainian orthography]. Vyd. 2, doopr. Kyiv: Vydavnychi dim "Osvita" [in Ukrainian].